

HADİSİN ARAP DİLİ TEMEL KAYNAKLARI İÇİNDE İSTİŞHAD VE EDEBİ YÖNÜ ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA KATKILARI

Yusuf SANCAK (*)

Özet

Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslâm dininin ikinci kaynağı olan hadis Arap Dili içinde ikinci temel kaynak olarak değerlendirilebilir. Çeşitli sebeplerden dolayı, Arap dili ve edebiyatı için hadisten yeterince yararlanıldığını söyleyebilmek zordur. Arap dili için yeniden yapılabilecek birçok edebî çalışma ve araştırmada hadis ikinci müracaat kaynağı olabilir. Çünkü Arap dili içinde Kur'ân'dan sonra, özellikle sahih hadîs külliyatından daha güvenilir bir kaynak ve mecmua yoktur. Geniş hadis edebiyatı ve onunla ilgili diğer çalışmalar Arapça için zengin bir hazine oluşturmaktadır. Bu hazine Arapçayı ilgilendiren bütün çalışmalara kaynaklık edebilir ve etmelidir. Çalışmamızda bu hususlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Arap dili, edebiyat, istişhad.

Referential Quality and Literary Aspects of Tradition as Basic Sources of Arabic Language, and Their Contributions to Arabic Language and Literature

Abstract

Being a source of the Islamic religion ranking second following the Qur'an, Traditions (hadith) can be regarded as a secondary source for the Arabic language as well. Unfortunately, due to various reasons, Traditions are not effectively used in the studies concerning the Arabic language and literature. Yet, Traditions can serve as a secondary source for a number of literary studies on Arabic language which may be conducted anew. This is because there is no more reliable source than the collections of Traditions, excluding the Qur'an, in the Arabic language. The vast literature on the Traditions and other related studies provide a wealthy treasury for Arabic. This treasury may, and should, act as a reference for all studies concerning Arabic.

Key Words: Traditions (hadith), Arabic language, literature, referential quality (istishhad).

*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Öğretim Üyesi.
(e-posta: ysancak@atauni.edu.tr)

Giriş

Arap Edebiyatı Tarihi'ne dair eserler ve tarihî gelişimi içinde Arapçayı ele alan diğer kaynaklar, Arapçanın korunması, gelişmesi, farklı ülkelerde kullanılması¹ ve yaşayan edebî bir dil olarak günümüze gelmesi ile ilgili olarak daha çok Kur'ân-ı Kerim merkezli etkiler üzerinde durmaktadırlar².

Gerçekten de Arapçanın büyük bir dil olması konusunda asıl katkı Kur'ân merkezlidir. Bir açıdan sünnet de hadîs de Kur'ân merkezlidir³. Diyebiliriz ki, hadîsin de bir nevi vahye ve Kur'ân'a dayanması sebebiyle geniş hadîs külliyyatının ve servetinin Arapçaya katkıları da Kur'ân eksenlidir. Yani Hz. Peygamber'in söz, fiil, vasıf ve takririnden ibaret olan sünneti ve bunun ifadesi ya da Hz. Peygamber'in sözleri olan hadîs⁴ Kur'ân'ın tebliğ, açıklama ve beyan dairesinin dışında değildir.

İslâm dininin kaynakları, delilleri içinde sünnet ikinci kaynak olarak biliniyor ve değerlendiriliyor. Fakat sünnetin; hadîsin Arap dili ve edebiyatına etkileri de aynı şekilde değerlendirilebilir mi? Bu husus İslâm tarihi boyunca ne kadar vaki olmuştur ve geleceğe yönelik olarak ne kadar vaki olabilir? Bütün bunlar tartışmaya, araştırmaya değer hususlardır⁵.

Kur'ân-ı Kerim'in yanında ve onunla birlikte Arapçanın korunması, kurallarının tespiti, büyük bir coğrafyaya yayılması, belli tarihi dönemlerde birçok yerde resmî dil veya ilim dili olmasında hadîsin rolü büyüktür.

Burada özellikle hadîs terimini kullanacağız. Çünkü Hz. Peygamber'in fiil, takrir ve vasıfları da sünnetten ve hadîsten sayılsa bile, bu konuda Arapça için asıl yüksek belâgat ve edebî yücelik taşıyan bizzat onun söylediği sözlerdir⁶. Çalışmamız da işte bu hususu ele almaktadır.

Hadîsin Arap dili ve edebiyatına katkıları kanaatimizce yeterince araştırılıp incelenmemiştir. Hatta *Mesâdiru'l-Luga* gibi doğrudan Arap dilinin temel kaynaklarını ele alan kitaplarda bile, bu konunun yeterince işlendiğini göremiyoruz⁷.

İslâm tarihinin ilk dönemlerinde dinî ve edebî metinlerin yeri ve değeri bellidir. Fakat daha sonraki dönemlerde bilhassa Emevîler ve onları takip eden zamanlarda eski câhilî edebiyata dönüşün olduğu görülür. Cerîr (ö.114/732), el-Farazdak (ö.112/730), el-Ahtal (ö.92/710-11) gibi şairlerin temalarında bunu müşâhede etmek mümkündür. İşte

1) Bk. Mahmûd Es'ad, *İslâm Tarihi, Tarih-i Din-i İslâm*, İst., 1995, s. 134; Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İst., 1996, I, 111-115, 187.

2) Bk. Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-'Asru'l-İslâmî)*, Kahire, 1960-63, s. 30 vd.; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya, 1969, s. 161 vd.

3) Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, 2. bsk., çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara, 1973, s. 257-259.

4) Bk. Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 1-7.

5) Muhammed es-Sabbâğ, *et-Tasviru'l-Fennî fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Beyrut, 1406/1988, s. 19-20.

6) İbrahim Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açıdan Hadis*, İzmir, 1993, s. 21.

7) Bk. 'Abdulhamîd eş-Şelekânî, *Mesâdiru'l-Luga*, Trablus, 1391/1982, s. 163 vd.

bu dönemlerden itibaren hadîslerin dinî metinler olduğu kadar edebî metinler olarak da ele alındıklarını ve hak ettikleri kadar müracaat kaynağı olduklarını da göremiyoruz.

Muhammed es-Sabbâğ şöyle der: "Hadîs kitaplarında yüksek edebî metinler vardır ki sonradan gelenlerden çok kimse onlara müracaat etmemiş, ilmî ölçüler içinde araştırmacılar onlara el atmamıştır. Kısmen ilgilenilse de bu çalışmalar, bu metinler insanlar arasında çok yaygınlaşmamıştır. Yine İslâm Tarihi ve Siyer kitapları içinde çok parlak, değerli yüksek metinler, diyaloglar vardır. Hatta bir kısmı bizzat Hz. Peygamber'in sözü olmasalar bile, bunlar edebî mirasımızın içinde nadir rastlanılır, fakat güzelliklerine dikkat çekilmesi ve önem verilmeleri gereken eserler, metinlerdir. Hadîs araştırmacıları içinde dil ve edebiyata önem verenler bizzat Hz. Peygamber'in sözleriyle ilgilenirler. Hâlbuki hadîs içinde sahabeye ait sözler de edebî kaynaklardır. Hz. Peygamber'in sözleri, hadîslerin sağlamlığına, sahihliğine ciddi bir şekilde araştırma ve incelemeyle dikkat edilmelerinden dolayı hiçbir sözün ulaşmadığı öneme ulaşmıştır. Zayıflığına hükmedilen hadîsler bile câhilî şair ve ediplere nispet edilen şiir ve nesir metinlerinden daha güvenilirdir. Hâlbuki o şiir ve nesirlere çoğu kez şüphe edilmez metinler olarak bakılır. Muhaddislerin sahih veya hasenliğine hükmettikleri hadîsler, onların sağlamlığını tespit etmede son derece dikkat ve özenle üzerinde çalışmış olmalarından dolayı en sağlam metinlerden olmuşlardır. Bu sözler için gösterilen bu dikkat ve özeni başka nerede görmek mümkündür?" es-Sabbâğ devamla, Hintli âlim Ebu'l-Hasan en-Nedevî'nin bu tür nadir sözleri, hadîsleri ve metinleri toplayan kıymetli bir eserini gördüğünü ifade eder⁸. Yine, Ebu'l-Hasan en-Nedevî'nin ön söz yazdığı Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî'nin *Hayâtu's-Sahâbe* adlı eseri de bu tür araştırmalara örnek olabilir bir çalışmadır⁹.

1. Hadislerin Tesbiti Tedvini ve Tanzimi

Bilindiği gibi, muhaddisler, hadîsi dinin ikinci kaynağı olarak görüp doğrudan dini ilgilendirmesinden dolayı ona büyük önem vermişlerdir. Onlar, bir sözün Hz. Peygamber'den olup olmadığı konusundaki tesbitlerinde son derece büyük bir titizlik ve dikkat göstererek çalışmışlar, ancak çok sağlam prensipler ve şartlarla bir sözün Hz. Peygamber'den olup olmadığına karar vermişlerdir. Onlara göre ravinin, sahih ve hasen hadîslerin hatta hadîs ihtisas ve kariyerinde imam, hafız vb. olmanın ve bu konuda hüküm verebilmenin şartları vardır. O şartları taşımayanlar o kategorilere giremezler. Meselâ, râvî için akıl, zabt, adalet, İslâm şartlarının bulunması, senedin kesintisizliği, hadîsin illet ve şazlardan salim olması gibi şartlar¹⁰ söz konusudur. Ayrıca râvînin hadîs bilgisi yanında dilbilgisine vakıf olması şarttır¹¹.

İlim adamları, bilhassa muhaddisler şu kanaatte ittifak etmişlerdir: "*Râvî, lafzları, anlam ve medlûllerini, sözün inceliklerini, kullanım yerlerini, maksatlarını bilmiyor, ma-*

8) Muhammed es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 19-25.

9) Bk. Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî, *Hayâtu's-Sahâbe*, Haydarâbâd, 1965, I, 1 vd.

10) Muhammed es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 26; geniş bilgi için bk. Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 59 vd., 63 vd., 119 vd.

11) Mahmûd Feccâl, *el-Hadîsu'n-Nebevî fî'n-Nahvi'l-'Arabî*, Riyad, 1404/1984, s. 26-27.

nalarını bozan şeyi anlamıyor, aralarındaki farkları ayırt edemiyorsa onun manen rivayetini uygun değildir.”¹² Demek ki, mana ile rivayetin dahi şartı vardır. Hatta muhaddisler, yazının yetersiz kalabildiği yerde hadîse olan itina ve dikkatlerinden dolayı başka tedbirler de almışlardır¹³.

Hadîşçiler ve dilcilerin başından beri ortak çalışmaları olmuş, bilhassa muhaddisler lahn denen dil hatalarına meydan vermemeye çalışmışlar, sık sık da dil bilginlerine müracaat etmişler, olabilecek bazı hataların düzeltilmesi için yoğun çaba harcamışlardır¹⁴. Sonuçta, Hz. Peygamber’in hadîslerini tespit ve belirleme işi o kadar sağlam temellendirilip olgunlaştırılmıştır ki Buhârî ve Müslim gibi mecmualardaki sahih hadîslerin büyük çoğunluğu için, ‘bizzat sahabeden, hatta Hz. Peygamber’den duyulmuş gibi sağlam ve güvenilirdir’, denilebilir.

Muhaddislerin bu çok ciddi prensip ve usullerle çalışmaları, gerek tefsir, fıkıh gibi doğrudan dinî ilimlerin alanları, gerekse Arap dili, İslâm Tarihi gibi yine dinle ilgili diğer alanlara etki etmiştir. Arap dili araştırmaları bilhassa dilin müfredatı, kelimeleri ve kurallarının tespitinde hadîsteki tespit prensipleri metodu ve bilhassa bizzat talebenin hocasından duyması anlamındaki semâ’ için yine Hadîs ilmindeki sema’ ölçü ve prensipleri söz konusu olmuştur. Yani dilciler de gerek bilginin kaynağını tespit etme usulleri olan isnâd ilmini¹⁵ ve gerekse semâ’ı aynı usullerle geliştirip kullanmışlar, aynı metodlarla çalışmışlardır. Daha doğrusu dilciler nahvin kurallarının mukayese ile tesbiti olan kıyasta fakihlerin; bilhassa Hanefilerin, semâ’da ise muhaddislerin yolunu tutup onların metodlarını almışlardır¹⁶.

2. Arap Dilinin Temel Kaynakları

Bilindiği gibi Arap dilinin gerek lugat, gerek nahiv ve sarf ve gerekse sözlükler ve dil kurallarının tesbiti açısından şekillenmesinde üç temel kaynak söz konusudur. Kur’ân-ı Kerim, hadîs-i şerif ve eski Arapların nesir ve şiir nevinden sözleri (kelâmu’l-‘Arab).

Dilin kelimeler ve kurallarının tespitinde Kur’ân-ı Kerim’le ihticac, istişhad edilmesi, ondan şahid ve delil getirilmesi ve onun her bakımdan birinci kaynak olarak görülmesinde hiçbir dilcinin itirazı yoktur. Çünkü Kur’ân-ı Kerim, nakli lafzen de tevatür ile sabit Allah kelâmıdır. Ancak, Kur’ân-ı Kerim’den fiilen ne kadar istidlâl edilip edilmediği ve edebî olarak ondan ne kadar istifade edildiği, esinlendiği düşünülmesi gereken ve tartışılacak bir husustur. Çünkü dilcilerce lugat ve nahiv alanlarında şairi belirsiz bir beyitle bile şahid getirilmesi çok görülen bir durumdur. Buna rağmen Kur’ân’da yer

12) Bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Mustasfâ min ‘İlmi’l- Usûl*, Bulak, 1322, I, 168-169; Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 284-286; Muhammed es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 30.

13) Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İst., 1996; s. 35-39.

14) Bk. ‘Abdulhamîd eş-Şelekânî, *a.g.e.*, s. 165; Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 284 vd.

15) Şerefuddîn ‘Alî er-Râcî, *Mustalahu’l-Hadîs ve Eseruhû ‘ale’d-Dersi’l-Lugavî ‘inde’l-‘Arab*, İskenderiye, 1985, s. 76-78, 80-84.

16) Bk. Sa’îd el-Afgânî, *Fî Usûli’n-Nahv*, Beyrut, 1408/1987, s. 100-104 vd., 234 vd.

alan şeylerin ihticaca daha lâyük iken çoğu kere herhangi bir şairin bir beytinin dilde kesin bir belge olarak görülüp, bütün dilleri yaratan Allah'ın kelâmından aynı derecede istifade edilmemesi, bazen bir âyetin eski Arapın şiir veya sözüne göre yorumlanıp yönlendirilmesi ve böyle bir tercih yapılması gayet şaşılacak bir şeydir¹⁷. Her ne kadar Kur'ân-ı Kerim'in; müşkil, garib ve mecazları ve benzeri konularda çokça eser ve açıklama yapılmış ve kısmen edebî açıdan da ona müracaat edilmişse de sanki bu gereği gibi ve yeterli değildir¹⁸. Bu sebeple Sa'îd el-Afgânî gibi bazı zatlar dil kurallarının yeniden, Kur'ân-ı Kerim ve sahih hadîs-i şerifler ışığında, onların delil olarak kullanılmasyla tespit edilmesine taraftardır¹⁹.

Yine Arap dilinde nazarı olarak ikinci kaynak hadîs, genel adıyla ahbârdır. Daha doğrusu gerek istişhad gerekse dilin kelimeleri, üslûp, emsal, teşbih, mecaz gibi sanatlı ifade ve çeşitli kullanımları, yüksek edebî yönü vb. açılardan istidlâl, müracaat ve faydalanmada ikinci olması gereken kaynak, Hz. Peygamber'den bize gelen geniş hadîs külliyyatı ve mirasıdır. Bu husus, teoride böyledir. Ancak İslâm tarihi boyunca bunun uygulanması ne kadar olmuştur, yani hadîse gerek istişhad gerekse edebî kaynaklığı açısından ne kadar müracaat edilmiştir? Bu soruya da Kur'ân-ı Kerim'de olduğu gibi, "evet o da ima ikinci kaynak olmuştur", diye cevap verebilmek zordur.

Üçüncü bir kaynak ise yukarıda da ifade ettiğimiz gibi daha çok şiir olmak üzere şiir, nesir gibi eski Arapların sözleridir. Üçüncü sırada olan bu unsurun, uygulamada bilhassa eski dilcilerce en çok müracaat edilmiş bir kaynak olduğu görülmektedir²⁰.

3. Arap Dilinde İstişhad ve İstişhad Kaynakları, Hadisin İstişhadta Kullanılması

İstişhad bir kelime veya cümlenin kullanılış ve vaz'ının sıhhatini, bir kaidenin doğruluğunu âyet, sahih hadîs veya konuşması fasih olan bir Arap'tan sahih senetle gelen naklî bir delil ile ispat etmektir²¹. Yine aynı anlamda "ihticac", "istidlâl" terimleri de kullanılabilir.

3.1. Kur'ân-ı Kerim'le İstişhad

İstişhadın da birinci ve en temel kaynağı normalde Kur'ân-ı Kerim'dir. Hz. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'e nazil olduğu şekliyle kendisi tarafından yazdırılmış, ezberletilmiş, itina ile korunmuş ve nazil olduğu şekliyle sonraki nesillere ulaştırılmış mütevatir bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerim, Müslümanlar için yalnız mukaddes bir kitap olarak kalmamış, aynı zamanda Arap edebiyatının da eşsiz bir şaheseri olmuştur. Onun yüksek üslûp ve özelliklerini herkes kabul etmiştir. O, parlak üslûbu, lafızlarının inceliği, manalarının zenginliği, derinlik ve çekici güzelliği, mesellerinin lâtif oluşu, garip haberleri işa-

17) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 28, 32-45.

18) Abdulhamîd eş-Şelekânî, *a.g.e.*, s. 93 vd.

19) Geniş bilgi için bk. Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 32-45.

20) Bk. Celâlüddin es-Suyûtî, *el-İktirâh fi'İlmi Usûli'n-Nahv*, nşr. Ahmet Subhi Furat, İst., 1975-78, s. 23-27; Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 28-32.

21) Muhammed Semîr Necîb el-Lebdî, *Mecmû'atu'l-Mustalahâti'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye*, Beyrut, 1985, s. 119; Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 6.

ret ve istiarelerindeki sırlarıyla hem üst hem alt tabakaya etki ederek bütün insanlığı hayret ve dehşet içinde bırakmış mucizevî bir kitaptır²². Kur'ân-ı Kerim'le insan sözü arasındaki fark, Yaratan'la yaratılan arasındaki fark gibidir. Bu sebeple insanlar ona benzer söz söylemek konusunda acze düşmüşlerdir²³.

Normalde şâz kıraatleri de dahil olmak üzere böyle mu'ciz olan ve Arap diline olumlu yönde büyük katkıları olan Kur'ân-ı Kerim'le istişhad konusunda hiçbir dil alimi farklı bir görüş beyan etmemiş ve ittifakla Kur'ân-ı Kerim istişhad kaynağı olarak görülmüştür. Hatta Kur'ân'da yer alan bir kelime Kur'ân dışındakine göre daha fasih sayılmıştır²⁴.

Yukarıda da temas edildiği gibi teorik olarak Arap dili kaynakları sıralaması Kur'ân-ı Kerim, hadîs-i şerif ve eski Arap kelâmı şeklindedir. Bu üçüncüsü en çok müracaat edilen kaynak durumundadır. Öyle ki şairi belirsiz eski bir şiir bile dilcilerce çok değerlidir. Bu durum, Râzî (ö.666/1209), İbn Hazm (ö.456/1064) ve birçoklarını hayrete düşürmüştür²⁵.

3.2. Hadisle İstişhad

Kur'ân-ı Kerim'den sonra Arap dilinin ve nahvinin ikinci kaynağı olan hadîs²⁶, beyan ve belâgatta da ikinci mertebededir. Hiçbir Müslüman, Hz. Peygamber'in insan olarak, en yüksek bir ifade gücüne sahip olduğu konusunda şüphe etmez. Onun elçi olarak gönderildiği topluluk, geneliyle son derece yüksek ifade melekesi kazanmış insanlardan oluşmaktaydı. Bunlar elbette kendilerinden daha düşük ifadeli, konuşma kabiliyeti ve beyanda zayıf bir kimseyi tenkit ederlerdi²⁷. Oysa böyle bir şey varid olmamıştır.

Hız. Peygambere ait, söz olarak tespiti yapılmış bilhassa sahih hadîsler incelendiğinde, onların, insanların en fasih, en doğru ve en güzel konuşmasının sözleri olduğu anlaşılır. Gerektiğinde onlarla istişhad etmemek ve dili böyle zengin bir kaynaktan mahrum etmek düşünülemez. Özellikle birtakım hadîsler vardır ki şahid olabilecekleri konu için sağlam ve en salim kaynak olurlar ki dilcinin bunu ihmal edip uzak durması uygun olmaz.

Zaten muhaddisler de önemli bir Arapça kaynağıyla, edebiyat hazinesiyle karşı karşıya olduklarının farkındadırlar. Bu sebeple onu, rivayetlere girmiş Arapça olmayan anlatım ve kullanımlardan ayıklamak için sık sık dilcilere başvururlardı²⁸.

Özet olarak, hadîsle istişhad edilip edilmeyeceği konusunda üç görüş ortaya çıkmıştır.

22) İsmail Cerahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1976, s. 28-29, 68; bk. Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 28.

23) Yusuf Sancak, *Hazreti Peygamber Devrinde Şiir*, Erzurum, 1995, s. 131-134.

24) Bk. Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 28-34; Sancak, *a.g.e.*, s. 136.

25) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 30 vd. Bk. Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad", *AÜ-İFD*, sy. 9 (1991), s. 70 vd.

26) Mahmûd Feccâl, *a.g.e.*, s. 5-9; bk. Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 46 vd.; 'Abdulhamîd eş-Şelekânî, *a.g.e.*, s. 147 vd, 163 vd.

27) Muhammed es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 21; krş. Zuhuf Sûresi, 52.

28) 'Abdulhamîd eş-Şelekânî, *a.g.e.*, s. 172.

1- Hadîsle istîshada cevaz vermeyenler: Bunların başında Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), hocası İbnu'd-Dâ'î 'Ali b. Muhammed el-İşbîlî (ö.680/1281), İbn Harûf (ö.609/1212) vb. nahivciler gelmektedir.

2- Her türlü hadîsle istîshada cevaz verenler: Bunların başında da *Elfiyye* müellifi İbn Mâlik (ö.672/1273) ile *Muğni'l-Lebib* müellifi İbn Hişâm (ö.761/1360) gelmektedir.

3- Orta bir yol tutarak bir kısım şartlarla hadîsle istîshada cevaz verenler: Bu görüşün başında da Ebû İshâk eş-Şâtîbî (ö.790/1388) gelmektedir²⁹.

Hadîsle istîshadı caiz görmeyenler, İbn Malik'in talebesi Ebû Hayyân, ed-Dâ'î ve sonradan onlara tabi olan Suyûtî (ö.911/1505) gibi âlimlerdir. Bunlar, hadîste mana ile rivayetin caiz olması ve Arap olmayanların hadîse el atmış olmalarından çokça lahn, i'rab vb. hataları vaki olması gibi iki önemli sebepten dolayı hadîsle istîshada taraftar değildirler. Onlar aynı zamanda şöyle derler: "Ravilerin lafızlara bağlı kalmayıp mana ile aktarabilmelerinden dolayı bize intikal eden hadîs lafızlarının bizzat Hz. Peygamber'e ait olduğuna güvenemiyoruz. Eğer güvenebilseydik küllî kaidelerin isbatında hadîsler Kur'ân derecesinde olurdu"³⁰.

Hadîsle ihticaca taraftar olan İbn Harûf, İbn Mâlik ve Ebû Hayyân'dan okumuş olan İbn Hişâm gibiler, Hz. Peygamber'in dil, lehçe ve ifade bakımından Arapçayı en güzel konuşan kimse olup, Arapların en fasihi olduğu icma'ıyla hadîs rivayetinin şiir rivayetine göre çok daha sağlam, ciddi, çok incelenmiş, güvenilir rivayetlerle geldiğini, tedvin edildiğini, bu sebeple hadîsin daha güvenilir olduğunu ifade ederler.

Ebû 'Amr b. el-'Alâ' (ö.154/771), 'İsâ b. 'Ömer (ö.149/766), el-Halîl (ö.175/791), Sîbeveyhi (ö.180/796) gibi Basralı Kisâ'î (ö.189/805) ve Ferrâ' (ö.207/822) gibi Kûfeli ilk dilciler hadîse çokça müracaat etmemişlerdir. Eğer hadîs Hz. Peygamber'in söylediği lafızlarla tespit edilmişse uygulama olarak onu ikinci bir kaynak olarak tanımış ve müracaatta bulunmuşlar bunun da miktar olarak az ve kısa hadîslerde olabileceğini düşünmüşlerdir. Şöyle derler: "Hadîslerin büyük çoğunluğu mana rivayetiyle gelmiştir. Çünkü Arap olmayanlar hadîslere tedvin edilmelerinden önce el atmışlar, dolayısıyla onlarda eski Arapların fitrî dil bilgileri, dil zevkleri bulunmadığından ve Arapçayı ancak sonradan talimle öğrenmelerinden dolayı kendi güç ve kabiliyetlerince ifade etmişler dolayısıyla hadîslerde aslına kelime katıp, kelime çıkarmak, takdim tehir yapmak ve bir kelime yerine başka kelime kullanmak vb. değişiklikler olmuştur"³¹. Yani; onlar hadîsin Hz. Peygamber'in sözü olmasından değil, fakat tespit ve tedvin edilmiş hadîslerde ifade ve rivayet şaibeleri görmelerinden dolayı ona her zaman ikinci derecede müracaatta bulunmamışlardır. Bu konuda çekinceleri olmuştur. Bununla beraber, onlar hadîse müracaatı tamamen terk etmemişler, lugatçılar daha fazla olmakla beraber nahivciler de kısmen hadîse müracaat etmişlerdir.

29) Mahmud Feccâl, *a.g.e.*, s. 6-10; Tural, *a.g.m.*, s. 70-78; bk. Sa'id el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 46-58; Lebdî, *a.g.e.*, s. 41-42.

30) Bk. es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 24-26; Tural, *a.g.m.*, s. 70-77.

31) es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 23 vd.

Bu lugatçılar yazmış oldukları lugat kitaplarında Arapça kelimelerin isbatı hususunda hadîs lafızlarından bol miktarda istifade etmişlerdir. Lugat ve nahiv ilimleri benzer ve kardeş ilimlerdir. el-Halîl'in *Kitâbu'l-'Ayn*'ı, el-Ezherî (ö.370/980)'nin *Tehzîbu'l-Luga'sı*, el-Cevherî (ö.396/1005)'nin *es-Sihâh*'ı, İbn Sîde (ö.521/1127)'nin *el-Muhassas*'ı, İbn Fâris (ö.391/1000)'in *el-Mucmel* ve *Makâyîsü'l-Luga'sı*, ez-Zemahşerî (ö.538/1143)'nin *el-Fâ'ik*'i hadîsle istîşadlarla doludur³².

Örnek olarak: Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ, "Mü'min bir barsağıyla yer..." anlamlı hadîs³³ vb. birkaç hadîsle, Sîbeveyhi; "İçinde orucun Allah'a en hoş geldiği günlerden Zilhicce'nin onuncu gününden daha güzeli yoktur" anlamlı hadîsle³⁴ yine İbn Kuteybe (ö.276/889) beden anlamlı 'ırz kelimesinin çoğulunun geçtiği diğer bir hadîsle ... istîşadla bulunmuşlardır³⁵.

Yine dilcilerden İbnu't-Tayyib (ö.354/962); İbn Fâris, İbn Harûf, İbn Berrî (ö.582/1187), es-Suheyli (ö.581/1185) gibi dilcilerin de hadîsle istîşada taraftar olduklarını, hatta teoride buna aykırı görüşte olan kimse olmadığını, ancak Ebû Hayyân, Ebu'l-Hasan ed-Dâ'î ve onlara taraftar olan es-Suyûtî'nin karşı görüş ifade ettiklerini bildirir³⁶.

Hadîsle istîşada taraftar olanlar, karşı olanların itiraz ve endişelerine, burada tafsilâtına girmekten kaçınıp kısmen temas ettiğimiz, çok muknâ cevaplar vermişlerdir³⁷.

eş-Şâtîbî'nin temsil ettiği orta görüşe göre ise yalnız lafızlarıyla nakline itina gösterilmiş hadîslerle istîşada cevaz vardır³⁸.

Özet olarak sonraki dönemlerde yaşamış âlimler (halef) öncekilerin bu konudaki itirazlarına kolay ve ikna edici cevaplar vererek hadîsten istifade konusundaki kayıpları telafiye çalışmışlar, İbn Mâlik ve İbn Hişâm gibi eserlerini hadîslerle istîşadla doldurmuşlardır. Çünkü onlar, hadîsin mana ile rivayetinin ancak dili selika ile iyi bilen ve inceliklerine vakıf olanlar için caiz kıldığını, dolayısıyla hadîslerde dil hatalarının çok az olabileceğini ve tespit ve tedvininde ne kadar çok özen gösterildiğini tespit etmişlerdi.

İşte hadîslerin böyle tam tedvin, tespit edilip toplanmasından dolayı sonrakiler önlerinde büyük bir hadîs külliyyatı bulmuşlardır. Bu servet, Ebû 'Amr b. el-'Alâ' ve Sîbeveyhi gibi öncekilerin ellerinde hazır bulunsaydı herhâlde onlar da bundan çokça istifade edeceklerdi. Bu sebeple işin başından beri lugatçılar çekinmeden anlam tespiti ve benzeri durumlarda hadîsten çokça istifade etmişlerdir.

32) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 49; Tural, *a.g.m.*, s.76.

33) Buharî, *Et'ime*, 12 (III, 200).

34) Krş., Tirmizî, *Savm*, 52 (III, 130-131); İbn Mâce, *Savm*, 39 (I,551).

35) Abdulhamîd eş-Şelekânî, *a.g.e.*, s. 166 vd.

36) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 49.

37) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 50 vd.; Tural, *a.g.m.*, s. 74-76.

38) Bk. Tural, *a.g.m.*, s. 76.

Günümüzde bu büyük dil servetinden uzak kalınmayacağı iyice anlaşılmış, Mısır Dil Akademisi'nce bu konuyu genişçe inceleyen Muhammed el-Hıdr Huseyn'in Mısır'da "*Mecelletu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye*" (Arap Dil Akademisi Dergisi)'nin III. sayısında neşredilen makalesi paralelinde istişhad edilebilecek hadîslerle, kendileriyle istişhadın caiz olmadığı ve üzerinde ihtilâf edilen hadîsler konusunda şartlar belirlenmiş, sonunda istişhad Kütüb-i Sitte ve daha önce yazılmış eserlerdeki hadîslerle sınırlandırılmıştır.

Bu konuda sonuç olarak denilebilir ki hadîs tenkitçilerinin, ifade hatası bulunduğu konusunda kaçınılmaz tenkitlerle tenkidi varid olmamış ve sağlam senetlerle bize ulaşmış bütün hadîslerle, özellikle de sahihlerle istişhad etmek caiz olmalıdır. Çünkü sünnet, Kur'ân'ın mücmel, veciz vb. kısımlarını açıklamakla vazifelidir. Böyle olduğuna göre sağlam senetli hadîsin Kur'ân'ı açıklaması birer nass hükmündedir. Öyle ise bilhassa sahih hadîs doğrudur. Onlar dinde olduğu gibi dilde de birer ölçü ve delil olabilirler. Ayrıca, lugatçilerin tamamına yakını, bazıları az miktarda da olsa nahivcilerin de önemli bir kısmı hadîsle istişhad etmişlerdir. Şu hâlde böyle zengin bir mirastan ve hazineden günümüzde de uzak durulmamalıdır³⁹.

3.3. Arap Kelâmı ve Şiiriyle İstişhad

Birçok müellif bu bahse "Arap kelâmıyla istişhad" der veya dilin üçüncü kaynağı olarak Arap kelâmını görürler. Ancak lugatçılar daha dengeli, fakat nahivciler bu babda daha çok şiirle istişhad etmişlerdir⁴⁰.

Bunun sebebi şu olmalıdır: Câhilîye devrine ait edebi ürün olarak, Arapların en çok, divanı olan şiiri tespit edilebilmişti. Nesilden nesile aktarılan oydu. Diğer sözleri şiire göre çok azdı ve şiir toplumda, etki bakımından ve nakledilip zaptedilmeye daha yaygın idi⁴¹. İlk dilcilerin ellerinde Buhârî ve Müslim veya *Kütüb-i Sitte*'nin tamamı gibi itina ile toplanmış büyük hadîs mecmuaları yoktu.

İlim adamları eski Arapları, edip ve bilhassa şairleri tabakalara ayırarak tasnif etmişlerdir. Birinci, ikinci ve yaygın görüşe göre Cerîr, el-Farazdak gibi şairlerin bulunduğu üçüncü tabakanın da sözlerini, şiirlerini istişhadda kullanmışlar, dördüncü tabakayı ise kullanmamışlardır⁴².

Bu kaynakları Kur'ân-ı Kerim, hadîs-i şerif, fasih Arapların söz ve şiirleri şeklindeki sıralama, hem istişhad hem de edebî açıdan bunlardan faydalanmak, müracaat etmek için söz konusudur. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Arap kelâmı hem istişhad, hem

39) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 49-58; Tural, *a.g.m.*, s.79; Kemâl 'Izzuddîn, *el-Hadîsu'n-Nebeviyyu's-Şerîf mine'l-Vicheti'l-Belâgiyye*, Beyrut, 1404/1984, s. 12.

40) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 59-60; 'Abdulhamîd eş-Şelekânî, *a.g.e.*, s. 185 vd.; Tural, *a.g.m.*, s. 67 vd.

41) Eski Arap şiirinin toplumdaki yeri konusunda bk. Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İst., 1973, s. 9 vd.; Sancak, *a.g.e.*, s. 30 vd.

42) Geniş bilgi için bk. İbn Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdih*, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1972, I,72; Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 65; Çetin, *a.g.e.*, s. 45-48; Tural, *a.g.m.*, s.69-70; Sancak, *a.g.e.*, s. 338.

de edebî müracaat kaynağı olmada daha fazla başvurulmuş bir kaynaktır. Bazen bir şiir esas alınmış, bir âyet ona göre yorumlanmıştır⁴³. Her hâlde bunun sebebi en başta Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasına çalışılması olmuştur. Yani ilk dil çalışmalarında Kur'ân'daki bu kelimeler hangi anlamdadır? Yüce Allah bunlardan neyi kastetmiştir? Ve Arap bunu hangi anlamda anlayıp kullanmaktadır? Kur'ân'ı doğru anlayabilmek için bu tespitler yapılırken, bilhassa bedevî Arab'a müracaat edilmiş ve garib sayılan bu kelimelerin anlamları belirlenmiş, dolayısıyla bir kelimeyi hangi anlamda kullandıkları konusunda ilk olarak bedevî Araplara başvurulmuştur. Sonra dil kurallarının tespitinde de bu durum sözkonusudur⁴⁴.

Aslında Kur'ân için, Arap kelâmı ve şiirle istişhad etmek, şiiri Kur'ân'a asıl yapmak sayılmaz. Bilakis bu, Kur'ân'daki bazı sözcüklerin şiirle açıklanması demektir. Bu da sahabe zamanından beri yapılagelmiştir. İbn 'Abbâs: "Kur'ân'dan bir kelimenin anlamını anlayamadığımız zaman Arab'ın divanına (şiire) müracaat eder, bilmediğimizi oradan öğreniriz" diyerek müşkil ve garîb kelimeleri açıklamanın bir yolunun da Arap kelâmı ve şiirine başvurmak olduğunu anlatır⁴⁵.

Kanaatimizce bu durumun tam bir gelenek hâline gelmesinden dolayı Kur'ân müfredatının açıklanması, ona birçok tefsirin yazılması, ayrıca hadîste bazı garib görülen kelimelerin anlamlarının "Garîbu'l-Hadîs" eserleriyle ortaya konması vb. çalışmalardan sonra da bu yola devam edilmiştir. Bu yöneliş, uzun yıllar devam ettiğinden, daha sonraları da dildeki tedvin, tesbit gibi faaliyetlerle, ilk sözlüklerin yazılması vb. çalışmalarda yine eski Arap nesir ve şiiri uygulamada en çok müracaat edilen kaynak olmuştur. Fakat Sa'îd el-Afgânî'nin de belirttiği gibi günümüzde Arap dili prensiplerinin yeniden tesisi ve ikmalî söz konusu olacak ya da hikaye hitabet edebî kompozisyon gibi Edebiyatın geniş alanlarında çalışılacaksa o takdirde başta Kur'ân-ı Kerim, hadîs-i şerifler en çok ve en önemli müracaat kaynakları olmalı, dil prensipleri vb. konularda bilhassa Kur'ân-ı Kerim ve hadîs-i şerifler esas alınmalı daha sonra da Eski Arap sözüne müracaat edilmelidir. Yoksa eskiden yani hadîsin çok mazbut bir şekilde toplanmadığı dönemlerde olduğu gibi Arap kelâmını esas alıp âyeti ve hadîsi ona göre yormak, teville çalışmak şeklinde olmamalıdır. Çünkü Arap dili içinde Kur'ân-ı Kerim ve hadîs-i şeriften daha belîğ daha güzel, yüksek ve edebî ifadeli sözler mevcut değildir. Öyleyse ilk sıralar elbette Kur'ân ve hadîsin olmalıdır⁴⁶.

4. Hadisin Edebî Yönü

Hadîsin Arap diline katkıları konusuna girmeden önce bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Hz. Peygamber'in fesahat ve belâgatı ile hadîsin edebî yönüne temas etmek istiyoruz.

43) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 31-33.

44) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s. 6 vd., 31-33.

45) Bk. es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2. baskı, İst., 1398/1978, I,157; Ali Eroğlu, "Şiirle İstîşhâd ve İstîşhâd Açısından Medârik", *AÜİFD*, sy.11 (1993), s. 326-327.

46) Sa'îd el-Afgânî, *a.g.e.*, s.46-50.

4.1. Hazret-i Peygamber'in Belâgatı ile Fesahatı ve Arap Diline Vâkıf Olması

Hz. Peygamber güzel konuşmaya ve söze oldukça önem veren bir toplum içinde büyüdü ve peygamber olarak vazifelendirildi. İslâm dinini tebliğle vazifelendirildiğinde Araplar çok düzgün, pürüzsüz, yerli yerinde ve çok güzel konuşmada, belâgat ve fesahatte üst seviyede idiler. Hz. Peygamber de onlar arasında büyümüşü. O, bütün İslâm âlimlerinin ittifakıyla insanların en güzel konuşanı idi⁴⁷.

Hz. Peygamber, edebî ifadeye karşı takdir hislerine sahip, bu konuda heyecanlı ve çabuk tahrik edilebilen bir toplulukta doğup büyüdü⁴⁸. Ayrıca Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla da Arap dili en mükemmel biçimde bahşedilmişti⁴⁹. O, Hz. Ebû Bekr, Ömer, Ali gibi dili çok iyi bilen kimseleri şaşırtacak derecede ve elçi olarak kendisine gelen bütün kabile heyetleriyle rahat konuşuyor, onların lehçelerini hiç pürüzsüz kullanıyordu⁵⁰.

Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerim'den ilk etkilenendi. Kur'ân onun temiz, saf kalbine iniyor, tertemiz dilinden akıyordu. Bu sebeple onun kendi sözleri ve üslûbu da çok yüce idi⁵¹.

er-Râfi'î, onun söz ve ifadelerinin ne kadar güzel, edebî, yüksek, muhatapların durum ve seviyesine göre, pürüzsüz, açık, zorlanma, süsleme ve sanat kaygısından uzak olduğunu, kastettiği manayı en güzel ve en net şekilde ifade ettiğini ve beşerî en yüksek ifade, üslûp, tarz ve zenginliğine sahip olduğunu uzun uzun anlatır⁵².

Düşmanlarından hiç kimse de onda bir söz ve ifade kusuruna rastlamamıştır. Eğer böyle bir şey vaki olsa o zamanın inkârcıları bunu mutlaka yayacaklardı⁵³.

Çoğu zaman ashab' ona Kur'ân'dan bir konuyu veya başka bir şeyi soruyorlar, o da onlara açıklıyordu. Oldukça geniş ve zengin bir lehçeye sahip Kureyş halkının bilmediği kelimelerle başka kabile heyetleriyle sıkıntısız konuşuyordu. Hz. Ali, buna şaşırp sorunca o da, Allah'ın kendisini terbiye ettiğini, öğrettiğini ifade buyurmuştu. Dil ona ilham olarak verilmişti. Vâ'il b. Hucr el-Kindî'ye gönderdiği mektubundaki ifadeleri bu türde⁵⁴.

Hz. Peygamber'in edep, terbiye, ahlâk ve davranışları gibi sözleri de son derece yüksekti. Kur'ân-ı Kerim gibi mu'ciz değildi; fakat kısa, öz, çok manalı idi, kelimeler ma-

47) 'Alî Hüseyin'âlî el-Ahmedî, *Mekâtibu'r-Resûl*, Beyrut, ts., I, 10-15.

48) Philip K. Hitti, *İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İst., 1987, I, 36.

49) es-Suyûtî, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Lüga ve Envâ'ihâ*, nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr., Beyrut, 1408/1987, I, 35,64.

50) Ali Hüseyin'âlî el-Ahmedî, *a.g.e.*, I, 10-12.

51) Nâyif Ma'rûf, *el-Edebu'l-İslâmî fî 'Ahdî'n-Nubuvveti ve Hilâfeti'r-Râşidîn*, Beyrut, 1410/1990, s. 26.

52) Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *l'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye*, Kahire, 1371/1952, s. 312-314.

53) Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Kahire, 1388/1968, IV, 28.

54) Geniş bilgi için bk. Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *a.g.e.*, s. 351-353.

na ve üslûbun gayet ulvî yücelik ve güzelliğine sahipti⁵⁵. Kısaca Hz. Peygamber'in konuşması ve sözleri iddiasız, dürüst, mükemmel, az, öz, edebî, ahlâkî, dikkatle seçilmiş, tane tane, kaygısız, irticalî, muhataba, konu ve konuma göre, yeteri kadar, öğretici, sevdirici, çıkarsız, samimi, huzur ve sükûn verici, konulara hayatî; hayatın içinden, yaşanan ve canlı konuşmalar ve sözlerdir⁵⁶. Sonuçta hadisler, beyan ve ifade güzelliğinin zirvesinde, edebî birer metindirler. Fesahat, belâgat ve edebî güzellik açısından Kur'ân'dan başkası onun üstünde olamaz⁵⁷.

Burada Hz. Peygamber'in Arapçaya şahsî katkıları diyebileceğimiz bazı hususlara da temas etmek istiyoruz.

Öncelikle, Arapçaya Hz. Peygamber'den daha çok yeni bir şeyler katmış kimse yoktur. Yine hiç bilinmeyen ve daha önce toplum içinde ve kullanımda bir gelişme evresi geçirmemiş belîğ bir sözü onun gibi ilk defa mükemmel olarak söyleyen yoktur. Mese-lâ, Ebû Temîme el-Huceymî'ye "mahîle" den kaçın diye buyurmuş. O da ey Allah'ın resulü biz aynı milletten insanız, mahîle nedir? deyince Hz. Peygamber: Elbisenin eteklerini kibir ve gururla yere sarkıtıp sürümektir, diye buyurmuştur. İlk defa onun tarafından kullanılan bu kelime, ondan sonra gurur ve kibir anlamında kullanılır olmuştur⁵⁸.

Yine Hz. Peygamber'den nakledildiği kadar daha başka kimseden senet ve belgeyle söz gelmiş değildir. Hem bunların tamamı dinî, ahlâkî öğüt ilmî ifade ve hikmet nevin-den yüksek sözlerdir. Onun Arapçaya katkısı kadar şahsî olarak hiç kimsenin bu dile katkısı söz konusu değildir. Hz. Peygamber'in Arapların en fasihi, dili en iyi ve tamamen bilen olduğu, ondan geldiği kadar hiç kimseden güzel, belîğ ve hikmetli söz gelmediği konusunda ittifak vardır.

Hadislerin gerçek edebî üstünlükleri, yüksek ifadeleri, sahihlikleri için de bir alâmet olarak kabul edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in sözlerinde bozuk ifade bulunmaz.

Hadîsin Kur'ân'ı beyan etmesi açısından, onun açık manasını tekit, özet durumda olanı (mücmel) izah, umum ifadeyi tahsis etmesi, sınırlandırması, mutlakı kayıtlaması, bir nassın hükmünü kaldırması, müşkili beyan, onda aslı olan öz şeyleri açıklama, ziyade, izahları gibi vazifesi vardır. Bunlar Kur'ân-ı Kerim hakkında geniş açıklamalardır.

Hz. Peygamber'e Allah'ın bağıışı, temiz yaratılışı, fasih konuşan çevrelerde büyümesi, yetişme ve konuşma tarzları onun edebî gücünün kaynaklarıdır⁵⁹.

Tevatürle sabit olan en yüksek insanî meziyetler ondadır. Sonra da Araplar, dil âlimleri, Müslümanlar, ancak onun bu sözlerini anlamaya, açıklamaya, edebî yönlerini izah etme çalışmışlardır. Garîbu'l-Hadîs gibi konularda en derin Arapça bilginlerinin de itirazı söz konusu değildir⁶⁰.

55) Bayraktar, *a.g.e.*, s. 29 vd.

56) Geniş bilgi için bk. Ahmet Lütfî Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, İst., 1992, s. 137 vd.

57) Muhammed es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 20.

58) Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *a.g.e.*, s. 348-349.

59) Bayraktar, *a.g.e.*, s. 27-32.

60) Bk. Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *a.g.e.*, s. 355-356.

Onun üslûbu da hiçbir Arap'ta görülmemiş eşsiz bir üslûptur. Her sözü, yerine göre belîğdir, zirvededir. Hatta Arapların en belîğlerinin, edebî söz, şiir ve hutbeleri sınırlı iken, onun her sözü fasihtir, edebîdir.

Bütün bu iddiaların ve hakikatlerin delil ve şahitleri bizzat kendi hadîsleri, ortaya koyduğu dinî ve onun prensipleriyle yetişen milyonlarca ilim ve fikir adamlarıdır⁶¹.

Âdeta, göğün belâgatı Kur'ân'da, yerin belâgatı Hz. Peygamber'de toplanıp zirveleşmiştir⁶².

Bizzat Hz. Peygamber güzelliğın dilde, ifadede olduğunu vurgular, "kişinin güzelliği açık ve güzel konuşmasındadır" diye buyurur⁶³.

4.3. Hadisi Dil ve Edebiyat Açısından İnceleyen Eserler

Dillerdeki söz, anlam münasebetini araştıran ilim edeb; belîğ sözler ve onların telifinde takip edilen usul ve ilim de edebiyattır⁶⁴. İlk muhaddisler selef-i sâlihın hadîsini ifade ettiği yüksek edebî anlatım, üslûp ve beyanın farkındadırlar. Zaten sahabe ve sonra tâbiin ve onları takip edenler Arapların selîka ve zevk-i selimle en düzgün konuşanlardır. Dolayısıyla bunlar hadîsteki yüksek ifadenin bilincindedirler⁶⁵. Nihayet hadîs tedvini ve faaliyeti de sahabe dönemine varacak kadar çok erken bir dönemde başlar⁶⁶. Bilhassa Kütüb-i Sitte gibi hadîs mecmuaları çok miktarda hadîs metinlerini ihtiva eden eserlerdir. Buhârî'nin el-Edebu'l-Mufred'i gibi edep kitapları da edebî hadîs mecmualarıdır, diyebiliriz⁶⁷.

Arapçanın bozulmaya başlamasıyla, Ebû 'Ubeyde (ö.210/825), el-Mâzini (ö.204/819) Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö.233/848), İbn Kuteybe, Zemaşerî gibi zatlar Garîbu'l-Hadîs alanında eserler telif ederek hadîslerde birçoklarınınca mübhem görülen tarafları incelediler⁶⁸. Garîb olarak görülen ifadelerin dilin aslına aykırı olmadığını ve o tür kullanımlarda gerekliliğini anlattılar.

İbn Kuteybe'nin *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, İbn Furek (ö.405/1015)'in *Muşkilü'l-Hadîs* eserleri gibi hadîslerdeki müşkil ve müteşabihleri açıklayan eserler de vardır.

Hadîslerdeki teşbih, mecaz, istiare gibi edebî yön ve sanatları sistematik bir tarzda inceleyen eş-Şerif er-Radî (ö.406/1016) *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* adlı eserinde önceden açılıp yürünmemiş bir yolda yürüdüğünü söyler ve 360 hadîs inceleyerek hadîslerde mevcut edebî sanatları anlatır.

61) Bk. Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *a.g.e.*, s. 356-358.

62) Bk. Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *a.g.e.*, s. 362.

63) Ebû 'Ömer Ahmed b. Muhammed ibn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, nşr. Sa'id el-'Uryân, Dâru'l-Fikr, baskı yeri belirsiz ve ts., II, 3; el-'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ' ve Muzîlul-İlbâs 'ammâ İştihere minel-Ahâdis 'alâ Elsineti'n-Nâs*, Kahire, ts. I, 399.

64) Bayraktar, *a.g.e.*, s. 12-20.

65) Krş. Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *a.g.e.*, s. 349-355.

66) Bk. Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 25 vd.

67) İbrahim Bayraktar, *Çeşitli Yönleriyle Hadîs Tarihi*, Basılmamış Ders Notları, Erzurum, 1999, s. 139.

68) Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 91-95.

Ebû 'Osmân el-Câhiz (ö.255/869) de *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde birçok hadîsi açıklar. Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö.414/1023) da *el-Basâ'ir ve'z-Zahâ'ir* adlı kitabında hadîsteki yüksek edebî üslûplara dikkat çeker⁶⁹.

'Abdulhamîd eş-Şelekânî de *Mesâdiru'l-Luga* adlı Arap dilinin kaynaklarını incelediği eserinde Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci sırayı hadîse ayırır ve kaynak olma açısından hadîsi inceler⁷⁰.

Muhammed es-Sabbâğ'ın *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Hadîsi'n-Nebevî* adlı eseri de hadîsi istîşhad, sanat, edebî, değer vb. birçok açıdan inceler. Birçok hadîsteki edebî sanatlarla dikkat çeker⁷¹.

İbrahim Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadis* adlı eserinde, hadîs-edebiyat münasebetlerine temas eder. Son olarak görebildiğimiz Adem Dölek'in *Edebî Açından Hadislerde Teşbîh ve Temsiller* adlı eseri de birçok hadîsteki benzetmeleri, temsilleri inceler.

5. Hadisin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları

Arap dilinin en temel iki koruyucusu, Kur'ân-ı Kerim ve hadîs-i şerif olmuştur⁷². Arap dili ve edebiyatına büyük etki Kur'ân-ı Kerim'indir. O, dili edebî bir dil kılmış, yaygınlaştırmış ve bir dünya dili hâline getirmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in bütün olarak da İslâm'ın Arap diline çok değerli, eşsiz katkılarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Kur'ân, dolayısıyla İslâm Arapçayı günümüze kadar korumuş, ebedî bir dil kılmış ve onu önemli bir dünya dili hâline getirmiştir.

2- Yine Kur'ân Arapçayı semavî bir dinin dili kılmıştır.

3- Kureys lehçesinin otoritesini ve yaygın asıl dil olmasını sağlamıştır.

4- Arap dilinin ayklanması, düzenlenip artırılması, en yüksek bir seviyede gelişmesine vesile olmuştur.

5- Dilin hemen bütün alanlarına yansımış bu etkilerle, dilin sürekli canlılığı içinde ona bir dinamizm oluşturmuştur⁷³.

6- Arap boyları arasında dil birliğini sağlamıştır.

7- Dile küfür, salât, sücûd, münafık gibi yüzlerce yepyeni anlamlı kelimeler kazandırmıştır.

8- Arap dilinin yayılmasına büyük etki etmiştir.

9- Arap dilini bozulmaktan korumuştur.

10- Birçok kelimeyi anlamca geliştirmiştir.

11- Arapçayı resmî dil hâline getirmiştir.

12- Fesahat ve belâgatında örnek bir kitap olmuştur.

69) Muhammed es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 35-40.

70) Abdulhamîd eş-Şelekânî, *a.g.e.*, s. 147.

71) Muhammed es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 19 vd.

72) Ali 'Abdulvâhid Vâfi, *a.g.e.*, s. 118.

73) Ali 'Abdulvâhid Vâfi, *Fikhu'l-Luga*, Kahire, ts., s. 118-119.

Genel olarak İslâm'ın da Kur'ân'ın bu katkılarıyla birlikte Arapların Câhilî âdetleriyle yakından ilgili birçok kelimeyi kaldırdığını, değiştirdiğini veya yeni anlamlar verdiğini söyleyebiliriz⁷⁴.

Yine Arap dili ve edebiyatına Hz. Peygamber'in hadîslerinin de büyük bir etkisi vardır. Çünkü gerek doğrudan hadîs-i şeriflerin; hadîs metin mecmualarının ve gerekse bu hadîs metinleri çevresinde onunla ilgili olarak hadîs metinleri üzerinde yapılan şerhler ve garibini, mücmelini, müşkilini açıklamak gibi çalışmalarla büyük bir yekûn oluşturan eserler, kitaplar; Sadr-ı İslâm ve ona yakın bir dönemin dil ürünleri ve birikimlerini ihtiva eden mecmualardır. Bu çalışmalar vesilesiyle oluşan büyük edebî ve ilmî birikimin katkıları da bu cümleden katkılardır.

Şunu da hatırlatalım ki Arap diline, eski Arap kelâmının; şiir ve nesrinin katkıları dilin uzun tarihi, fitrî gelişimi içinde oluşan katkılardır ve bunlar onun içinden olan kendi ürünleridir, dışarıdan değillerdir. Bizim konumuz olan hadîslerin katkıları ise, Hz. Peygamber'in, yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede söylemiş olduğu sözlerin hadîslerin, Kur'ân gibi, bu dile olan bir nevi özel etki ve katkılarıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz Kur'ân-ı Kerim için sözkonusu olan Arapçaya katkılar ve bu anlamda söylenebilecek etkiler aynı zamanda hadîs için de geçerlidir. Kur'ân'la birlikte hadîsin de katkıları büyüktür, önemlidir. Çünkü hadîs külliyatı da büyük bir yekûn tutmaktadır. Nâyif Ma'rûf şöyle der: Hazret-i Peygamber'in hadîsin, Arapçanın yayılması ve ufuklarının genişlemesine katkılarını araştırmacılar tasavvur edemezler. Çünkü Arap ve Arap olmayan sayısız kimse Müslüman olmuş, Hz. Peygamber'i sevmiş İslâma gönül vermiş Kur'ân ve sünneti öğrenmek için Arapçayı öğrenmiştir.

Nitekim Müslüman ve hatta gayr-i müslim pek çok ilim adamı, araştırmacı hadîs-i şerif ve sünneti öğrenmeye hayatını vakfetmiştir. Bütün bunların ve çalışmalarının Arapçaya katkıları olmuş, çok çeşitli araştırmalarıyla onu zenginleştirmişlerdir⁷⁵.

Yukarıda genel olarak ifade ettiğimiz hadîsin Arapçaya katkılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Hadis Arap Dilinin Kur'ân'dan Sonra İkinci Kaynağıdır ve Arap Dili İçin Zengin Bir Hazine Oluşturmaktadır.

Özellikle sağlam senetlerle gelen ve bilhassa sahîh olan hadîsler, Arapça için, dilin hemen her alanı bakımından müracaat edilebilecek zengin bir hazine, köklü bir miras oluşturmaktadır. Nasıl geçmişte bilhassa lugatçılar ona müracaat ederek maddelerin ispatı, anlamların açıklanması gibi hususlarda, nahivciler de büyük oranda istişhadda istifade ettilerse, günümüzde de nahivde, belki kuralların yeniden ortaya konulmasında, Kur'ân ve hadîs eksenli bir konuşma dili mevzuatı oluşturma, belâgat ve edebî sanatlar bakımından istifade gibi dilin birçok alanında Kur'ân'la birlikte ondan faydalanma imkânı vardır. Kur'ân-ı Kerim'le birlikte hadîsle hemen hemen dilin her alanında yeniden bir canlanma ve tesis söz konusu olabilir⁷⁶.

74) Küçükkalay, a.g.e., s. 161-165; Şevkî Dayf, a.g.e., II, 30-34.

75) Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 29.

76) Sa'îd el-Afgânî, a.g.e., s. 70-75.

Bilhassa hadîsin, Arap dili ve gramerinde kuralların yeniden değerlendirilmesinde, şahid olma, istişhad ile kendisinden istifade edilebilme hususunda zengin bir hazine oluşturmuştur. Esasen başta Kur'ân-ı Kerim ve hadîsin bizzat kendi varlıkları Arapça için eşsiz kazanımlardır.

2-Hadîs Arap Diline Zenginlik Kazandırmıştır.

Hz. Peygamber'in çeşitli Arap kabilelerine onların lehçeleriyle hitapları Arapçaya zenginlik sağlamıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in onlarla, kendi lehçeleriyle bu konuşmaları olmazsa, o konuşmalar, lehçeler, lehçe farklılıkları ve farklı kelimeleri hadîs kitaplarına girmeyecek, muhtemelen o lehçeler, özellikleri ve farklı kelime tarzları konusunda bilgi sahibi olunamayacaktı. O lehçelerin hadîslerle tespit edilmiş müfredat ve katkıları mevcut Arapça içinde bulunamayacaktı. Bu lehçelere ait kelimeleri ve farklılıkları, hadîs mecmuaları, siyer ve megazi kitaplarında ve Hz. Peygamber'in mektuplarını toplayan eserlerde görmek mümkündür⁷⁷.

Hz. Peygamber Arapçaya yeni kelimeler vazedip yeni türetmeler yapacak ve beyanı yeni üslûplar oluşturacak kabiliyette idi. Öyle cümleler kullanmıştır ki, onlar birer darb-ı mesel, atasözü oluvermiştir. Meselâ, yatağında, normal ölümle, öldü ya da gururu kırılarak öldü anlamlarında "mâte hatfe enfih" sözü⁷⁸. Hz. Ali bu sözü daha önce hiçbir Arap'tan duymadığını ifade eder⁷⁹.

Hz. Peygamber, belli üslûplar kullanarak Arapçayı güzelleştirmiş, az sözle çok anlam ifade etme (cevâmî'u'l-kelim) kabiliyetini haiz olduğundan daha önce kullanılmamış kelime, cümle ve üslûplarla Arapçanın hem lugavî hem de edebî olarak zenginleşmesine vesile olmuştur.

Huneyn Savaşı'nın şiddetli bir anında şimdi ateş, savaş kıızıtı anlamında meselâ, "hamiye'l-vafıs" diye buyurmuştur. Buradaki "vafıs", normalde içinde ekmeğe pişirilen küçük çukur veya daha büyük ateş yeri anlamlarıyla birlikte (bununla) istiare yapılarak harp anlamında kullanılmıştır. Demek ki, harp sahası bir açıdan çok büyük bir ateş yerine benzetilmiştir.

Bu şekilde hadîs-i şeriflerde teşbih, istiare ve mecaz gibi edebî sanatların bolca ve genişçe var olduğunu görüyoruz⁸⁰. Hz. Peygamber'in bu tür sözleri birer atasözü oluvermiştir.

Yine "kıyametin nefesi zamanında peygamber olarak gönderildim" diye buyurur. Bununla dünyanın ömrüne göre kıyametin çok yaklaştığı ifade edilir⁸¹.

Yine şöyle buyurur: "İyilik kaybolmaz. Günah unutulmaz. Deyyân olan (mükâfatlandırıp cezalandıran) Allah ölmez. İstedğini yap, nasıl hareket edersen öyle karşılığını göreceksin"⁸².

77) Bk. 'Alî Hüseyin 'Alî Ahmedî, a.g.e., s.1-136; Mustafa Sâdık er-Râfi'î, a.g.e., s. 350 vd.

78) Mustafa Sâdık er-Râfi'î, a.g.e., s. 346.

79) Muhammed 'Abdulkâdir Ahmed, *Dirâsâtü fî Edebi ve Nusûsi'l-'Asri'l-İslâmî*, Kahire, 1405/1986, s. 25.

80) Geniş bilgi için bk. eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s.13 vd.; Dölek, a.g.e., s. 40 vd.

81) Mustafa Sâdık er-Râfi'î, a.g.e., s. 364 vd.

82) es-Suyûtî, *el-Câmî'u's-Sağîr fî Ahâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Kahire, 1402/1982, I,12.

Kısacası konusuna ve yerine göre, Hz. Peygamber'in her sözünü hakikat, hikmet dolu olarak görürüz.

3-Hadiste Arapçanın Ruhu Vardır.

Şerif er-Radî'nin dediği gibi, güzel ve edebî hadîslerde Arapçanın sırlarını, ince ve derin taraflarını, güzel maksatlarını bulmak mümkündür⁸³. Bu anlamda Kur'ân-ı Kerim'le birlikte hadîste de Arapçanın incelikleri ve ruhu görülebilir ki bunun idraki Arapçaya bulunmaz bir katkıdır. Bilhassa sahih hadîste görülen hitabetinin kelimelerinde ve cümlelerinde öyle bir uyum, öyle bir doku vardır ki bu Kur'ân-ı Kerim'den başka hiçbir belîğ Arap'ta, edipte görülmez. Dikkatle bakılırsa onun bu sözlerinde Arapçanın özü, ruhu hissedilir.⁸⁴

4- Hadis-i Şerif Arap Dilinin Ülkelerde Yayılması, Dilin Korunması ve Devamında Kur'ân'a Yardımcıdır.

Yukarıda Kur'ân-ı Kerim'in Arapçaya etkileri konusunda gördüğümüz her katkı hadîs-i şerif için de geçerlidir. Gerçekten de hadîs, dile bu olumlu etkilerin tamamında Kur'ân'a yardımcıdır.

5- Hadis Dinle ve Dille İlgili Birçok İlme Merkez ve Hareket Noktası Olmuştur.

Hadîs ilimleri, ıstılah, metot, ravi, metin açısından dînî ilimlerde usul, metodoloji oluşmasına katkı sağladığı gibi dil araştırmalarında da usul oluşmasına dil merkezli ilimlerin kelime, terim ve terminolojilerinin oluşmasına da katkı sağlamıştır. Meselâ, hadîs-teki usul nahiv için de metot olmuş veya en azından benzeri bir metot oluşumunu sağlamıştır. Hatta eski şiir nakli de ancak hadîs nakli usûlü gibi bir usûlün etkisiyle Câhiliye dönemi şiir nakline göre daha güvenilir hâle gelmiştir⁸⁵.

6- Hadis Ediplere, Şairlere ve Diğer İnsanlara Ölçülü ve Düzgün Konuşmayı Öğretmiştir.

Hız. Peygamber ahlâkı, söz söyleme âdâbı gibi hususlarda diğer insanlara ölçü olmuştur. Bu doğrultuda müslümanlar hadîsi öğrenmişler ve öğretmişlerdir. Şair, yazar ve hatipler; hikmetlerinden ve ifadelerinden iktibas, üslûbuna uymak vb. hususlarda ondan etkilenmişler, edipler daha düzgün, ölçülü ve nazik konuşmaya yönelmişlerdir.

7-Hadis Düzgün Konuşmayı ve Edebî İfadenin Gelişmesini Teşvik Etmıştır.

Bu arada, Hz. Peygamber'in hatalı konuşmaları önlemeye çalışması, güzel düzgün konuşmayı teşviki ile⁸⁶ hatip ve şairleri görevlendirmesiyle onları yönlendirmesi de hadîsin Arapçada anlatımın daha düzgün olması ve edebî ifadenin gelişmesini teşvik etmek

83) Bk. Şerif er-Radî, *a.g.e.*, s. 9-10.

84) Krş. Mustafa Sâdik er-Râfi'î, *a.g.e.*, s. 358-374.

85) Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s.282-283.

86) Bk. Ebu'l-'Abbâs Muhammed b.Yezîd el Muberrred, *el-Fâdil*, nşr. 'Abdul'azîz el-Meymenî, Kahire, 1375/1956, s. 4.

ve sağlamak için yine olumlu bir etki ve katkıdır⁸⁷. “Kişinin güzelliği açık ve güzel konuşmasındadır” diye buyurur.

Dikkat edilirse hadîsin Arap diline katkıları, kısmen ona kazandırdığı madde ve müfredat zenginliği, dili koruyup geliştirme ve yaygınlaştırma, ona edebî sanat ve ifade ve üslûp zenginlikleri, yeni kullanımlar, kelimeler, terimler kazandırmak, çok zengin bir hazine bir müracaat kaynağı oluşturmak gibi hafife alınamayacak faydalı katkılarıdır⁸⁸.

8-Hadis Arapçayı Bazı Yanlış Kullanımlardan Korumuştur.

Hz. Peygamber’in önündeki bazı konuşmalara gösterdiği tavır ve “kardeşiniz yanıldı, onu düzeltiniz” emirleriyle; Arapçayı, bu tür hatalı kullanımlardan ve Câhiliye devrinden beri yaygın olan kâhinlerin secileri gibi yanlış kullanım ve zorlanmalardan korumuş, bozuk ifadeleri engellemiştir⁸⁹.

9- Hadis İslâm Milletlerinin Ortak Kültürü Olmuş ve Arapçayı Bir Medeniyet Dili Hâline Getirmiştir.

Fars, Türk; Osmanlı, Selçuklu, Gazneli vb. ilim adamları dinî ve ilmî her alandaki eserlerini daha çok Arapça ile yazmışlardır. Böylece bir ilmî, edebî, iktisadî, askerî vb. alanlardan oluşan çok büyük bir medeniyet birikimi oluşmuştur ki, bu da yine Kur’ân’ın, İslâmın ve bilhasa hadîsin Arapçaya katkısı cümlesindedir⁹⁰.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, hadîs, Kur’ân-ı Kerim’den sonra hem İslâm dininin hem de Arapçanın ikinci temel kaynağıdır. İslâm tarihi içinde yukarıda temas ettiğimiz çeşitli sebeplerden dolayı, Arap dili ve edebiyatı için hadîsten yeterince yararlanıldığını söylemek zordur. Arap dili kurallarının yeniden ortaya konulması veya değerlendirilmesinde, edebiyatı ilgilendiren araştırma ve dilin diğer alanlarına yönelik çalışmalarda Kur’ân ve hadîs, tarih içinde yapılabildiğinden daha çok, ciddî ve asıl manada bu çalışmalara kaynaklık edebilir ve etmelidir. Çünkü Arap dili içinde Kur’ân-ı Kerim ve sahîh hadîs külliyyatından daha güvenilir kaynak mevcut değildir. Onlar eski Arap kelâmı ve şiirine göre daha kesin güvenilirlik arz eder. Kur’ân-ı Kerim ve hadîs olmazsa Arapçanın günümüze kadar korunarak gelebileceğini söylemek âdeta imkânsızdır. Bu hazine şimdiye kadar olduğu gibi şimdiden sonra da Arap dili ve edebiyatını ilgilendiren çalışmalara kaynaklık etmelidir diye düşünüyoruz.

87) Geniş bilgi için bk. Sancak, *a.g.e.*, s. 227 vd., 234 vd.

88) el ‘Aclûnî, *a.g.e.*, I, 399. Geniş bilgi için bk. Sancak, *a.g.e.*, s.193-200, 227 vd., 231-251.

89) Muhammed ‘Abdulkâdir Ahmed, *a.g.e.*, s. 28-29.

90) Krş. ‘Alî ‘Abdulvâhid Vâfî, *a.g.e.*, s. 118-121.